

ДРАГО БУПИБ (Београд)

ВУК КАРАЦИЋ — ПРВИ ИСПИТИВАЧ ГОВОРА ЦРНЕ ГОРЕ

У приступу овој теми логично је поставити питање: да ли почети говорити о Вуку или о говорима Црне Горе, тј. о њиховом првом испитивању. Недоумица нестаје у тренутку када се схвати да се о првим испитивањима ових говора не може говорити мимо Вука.¹ С друге стране, ни о Вуку, особито као дијалектологу и лексикографу, није лако говорити ако се у обзир не узме и Црна Гора.

Када је ријеч о испитивању говора Црне Горе и Вуку, одмах се мора истаћи једно: Вук је непосредно проучавао само говоре Старе Црне Горе, Боке и дијела Црногорског приморја. Остала подручја у данашњој Црној Гори (црногорска Брда, Санџак и подручје источнохерцеговачких говора у Црној Гори) он није испитивао, не макар непосредно. Овдје, међутим, ваља рећи да је херцеговачки тип црногорских говора Вук упознао у свом дому, у Тршићу (без обзира на то што се и тада говор Тршића у понечему разликовао од херцеговачких говора у Црној Гори и Херцеговини),² те се може сматрати да је ове говоре добро познавао иако није боравио у њиховом средишту.

¹ Иако је у Црну Гору прије Вука дошао Димитрије Милаковић, који је био Његошев секретар, и, поред осталог, бавио се и граматиком и народним говорима, не може се рећи да је он црногорске говоре испитивао прије Вука.

² Детаљније о разликама у говору Тршића и Херцеговине в. посебно: Б. Николић, *Данашњи тршићки говор*, Јужносл. филолог XXIII (1958), 263—274; П. Ивић, *Поговор Вуковом Рјечнику* (В. Ст. Караџић, Српски рјечник, фототипско изд., Просвета, Београд 1966), пос. стр. 176—182.

I

У Вуковим радовима до почетка тридесетих година нема података о језичким особинама из Црне Горе (наравно, ако не узимамо у обзир његова одређења у Рјечнику као „Ерц.“). Тек када је овамо стигао 1834. године (прво је боравио у Дубровнику, иза чега се задржао у Боки), Вук је почео систематски непосредно испитивати и језик ових крајева и допуњавати своја дијалектолошка сазнања.³ У првом издању Рјечника много је назнака да је ријеч из Херцеговине, што се углавном односи на говоре Пиве и Дробњака, завичаја Вукових родитеља. У другом издању ове ознаке су допуњене одређењем да је ријеч нађена у Црној Гори. Но, у овом издању има и неких нових података о говорима Црне Горе (cf, нпр., Доброта).

Главни Вукови дијалектолошки подаци о Црној Гори налазе се у Пословицама издатим на Цетињу 1836. године. То је истовремено и прво систематско испитивање говорâ Старе Црне Горе, Боке и Црногорског приморја (ван Старе Црне Горе Вук овдје помиње: Кривошије, Пераст, Прчањ, Доброту, Херцег-Нови, Котор, Луштицу, Кртоле, Грбаљ, Будву, Маине, Поборе, Брајиће, Паштровиће и барску нахију), али је то такође прво систематско штиво о српскохрватским говорима уопште.

1. Прво што у Предговору Пословицама (1836) о народним говорима срећемо јесте разматрање гласа *x*. Вук каже да се *x* најбоље изговара у Дубровнику.⁴ А за *x* у Црној Гори каже да се чује „по свему приморју народа нашега и по Црној Гори до самога Скадра; али слабо ће здраво, постојано и на сваком мјесту у ријечи“.⁵ Даље говори о позицији овога гласа у говорима Херцеговине, Србије и Војводине, помињући његово одсуство и његове супституенте. Познато је, иначе, да се Вук коначно определијелио за писање *x* тамо гдје му је по поријеклу мјесто — тек последије обиласка Дубровника и Црне Горе, те да га је у Пословицама из 1836. и озваничио. (Међутим, већ у Вуковој Писменици, 1814, налазимо овај глас, тј. знак за њега, али се тада Вук још није био сасвим

³ У Црну Гору Вука нијесу довели само дијалектолошки разлози. Њега су интересовали и народни говори, и народна лексика, и усмено стваралаштво у цјелини, и историја, и обичаји и — уопште Црна Гора. Тако се не може говорити о Вуковом „специјалистичком“ боравку у Црној Гори.

⁴ *Српске народне пословице, Предговор пређашњи*, Цетиње 1836, стр. XII и даље. Сви цитати из Пословица узети су из издања Просвете Београд, 1965. Разматрање гласа *x* у том издању почиње од стр. 21. Иначе, о говорима Црне Горе Вук је касније дијелом писао и у књизи „Црна Гора и Бока Которска“ (1837). Из Црне Горе је дао доста лексике везане посебно за обичаје, док за Боку каже: „Може бити да никакво мјесто у народу нашем није тако важно и знатно за језик наш као права Бока (око залива)“ (о. с. 141). Уопштено пише о говору појединих насеља у Боки, истичући њихову изолованост (међусобно и од других) и архаичност говора.

⁵ Исто, 22. Доста детаљно овај сугласник код Вука обрађује А. Пецо у раду *Сугласник x у Вуковој преписци* (САНУ, Пос. изд. CD, Београд 1966, 91—103).

определио, па га је до 1836. употребљавао углавном у страним ријечима.) Анализирајући овај глас у говорима Боке, Вук истиче да га по Боки боље изговарају католици него православни, а од католика најбоље га изговарају Пераштани а најмање Доброћани (каже да се за Доброћане „приповиједа да су се негда из Црне горе онђе саселили”, те да се „с Которанима сваки дан готово мијешају”).⁶ Од осталих Бокела, каже Вук, најмање *x* изговарају Ришњани и Новљани, „који су отприје били под Турцима, и који се и сад много мијешају с Херцеговцима.”⁷ У Котору, Луштици, Кртолама, Грљу, Будви, Маинама, Поборима, Брајићима и Паштровићима, те по Црној Гори и барској нахији, истиче Вук, *x* се врло добро чује на крају ријечи, мало слабије у средини пред полугласницима (нпр. *уздахнути*, *махнути*), још слабије пред самогласницима и међу њима, а „у почетку пред полугласним словима (н.п. у ријечима: *хлад*, *храна*, *хром*) нимало, или врло ријетко.”⁸ Вук наглашава да се овај глас све мање чује у црногорским говорима који су ближе херцеговачким. Посебно запажа да у Црној Гори *x* изговарају у генитиву множине (*женах*, *пушаках*, *јунаках*, *ријечих*, *љућих/људих* и сл.),⁹ те *ланих*, мј. *лани*, и сл. (о.с. 28). Вук се жали како није могао да изврши коректуру текста пословица, па је остало грешака управо с овим гласом у вези. Каже да је изостављен у примјерима: *оћу*, *раниги*, *њиов* и сл., а понегдје је уметнут „и ће му није мјеста, као н.п. на стр. 56 у ријечи *хусне*, м. *усне!*”¹⁰

О другим крајевима данашње Црне Горе Вук не говори, али, када говори о гласу *x*, он каже да се од Црне Горе протеже преко Зете „може бити чак све до Метохије,”¹¹ али се — идући, дакле, према истоку — све слабије чује.

Тако нам је Вук дао генералну слику положаја гласа *x* не само у дијелу подручја већ и на цијелом простору данашње Црне Горе, и та слика се до данашњег дана, у главним обрисима, није измијенила. Мање података Вук нам даје о супституцијама овога гласа, али трагова о томе у његовим разматрањима има (нпр. у Рису и Новоме може се, каже Вук, чути *чух*, и *чук* и *чуг*; *гријех*, и *гријек*, и *гријез*; *овијех*, и *овијек*, и *овијег*, и *овије*, итд., о.с. 27).

2. Друга особина црногорских говора о којој Вук говори јесте вриједност полугласа, тј. *јера*, како га он назива. Вук каже да „прави Црногорци и готово сви њима сусједни приморци изговарају овај глас (полуглас — Д. Б.) између *a* и *e* (али наличнији

⁶ Исто, 26.

⁷ Исто.

⁸ Исто, 27.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто, 29.

¹¹ Исто, 27.

на *e* него на *a*'').¹² Вук га означава знаком *ь* и наводи низ примјера (*дън, сън, къд* и сл.). Доброћани тај глас не изговарају, каже Вук,¹³ већ изговарају: *дън, къд, петък* (о.с. 29). Дакле, за рефлекс полугласа реда *e* даје знак *ь* а за полуглас вриједности шва — знак *ъ*. „Слушао сам у Перасту од једне врло старе жене из Бара, која је одонуд онђе *скоро* дошла, ће говори исто тако као и Доброћани,” каже Вук.¹⁴ Види се да овом гласу Вук није посветио онолику пажњу колику гласу *x* (не говори, нпр., о кртолском изговору, који је и у то вријеме, вјероватно, био маркантнији у погледу чувања старе вриједности полугласа него добротски). Чиме се ово може објаснити? Не, свакако, Вуковом непажњом, или неуочавање вриједности различитих рефлекса полугласника, већ његовим сазнањем да се шира лепеза вриједности рефлекса полугласника може наћи и ван овог подручја, нарочито источније одавде. А иако даје дијалекатске податке са овог подручја, Вук је у овом периоду примарно тражио српскохрватску опћениту правилност, па му је за њу са овог подручја много значајније било да детаљније испита глас *x* него рефлексе полугласа.

3. Вук пише да се у Црној Гори гласови *з, с, ц* претварају у *ж, ш* и *ч* у одређеним позицијама, па наводи примјере: *жнам, љубажни, шнијет, кршино* име, *мржјети, бачити, сијечи, речи* и сл. (о.с. 30). Наводи и примјер *разбучити* (мј. *разбушити*, о.с. 30). Ова појава је карактеристична за западне крајеве Старе Црне Горе, „а што се од нахије Катунске и Ријечке одмиче даље к истоку и сјеверу, све рјеђе постаје: већ се у Бјелопавлићима подсмијевају ономе који рекне *кршино* име, говорећи му: ‚Твоје нека буде *кршино*‘ (од *крша* = камена), а моје је *крсно*.’”¹⁵

4. Помиње Вук и глас *s* (*сина, суб, сора*, а налик томе и *сенерал*) као талијански утицај (о.с. 31).

5. Вук наводи да у Дубровнику, по приморју и у Црној Гори именице ж. рода *Мара, Ката, Вида, Стана* и сл. имају у номинативу наставак *e* мјесто *a*: *Маре, Кате, Стане* и сл. У осталим падежима „говори се по општем обичају”,¹⁶

6. Вук говори и о формама мушких хипокористика у Доброту, Столиву, Прчању и Перасту, типа *Крале* (Пераст, од Крсто), затим *Гаврале, Михаиле, Даниле* итд. у Црној Гори.¹⁷

7. У Папштровићима, Црмници и барској нахији Вук налази облик прилога *ге* мјесто *ће* (*гће*), а тако и *ниге, сваге* и др.¹⁸

¹² Исто, 29. Детаљније о полугласнику у овим крајевима, као и уопште у говорима Црне Горе, в.: А. Младеновић — Д. Петровић, *О судбини полугласника у зетским говорима*, ГФФ НС, књ. XVIII/1 (1975), 139—155.

¹³ Исто, 30.

¹⁴ Исто, 30.

¹⁵ Исто, 31.

¹⁶ Исто, 32.

¹⁷ Исто, 32—33.

¹⁸ О прилогу *ге* в. код Л. Вујовића, *Мрковићки дијалекат* (СДЗБ XVIII, Београд 1969), 73—399, посебно на стр. 118, 153, 197, 209, 269—271, 361, 387,

8. У Паштровићима налази *n* мјесто *m* на крају ријечи, и наводи примјере: *говорин, иден, водон, ножен, седан, осан*, затим: *седандесет, осандесет*.¹⁹

9. Помиње партикулу *-зи* у примјерима типа: *овизи, тизи, нашизи, вашизи, којизи*.²⁰ Упоредбује стање ове партикуле у свим говорима српскохрватским.

10. Изједначене су форме акузатива и локатива у значењу локатива *loco*: Тога нигда није било у *Црну Гору* (мј. у *Црној Гори*) и још низ примјера. За ову појаву Вук каже: „Докле ово иде к сјеверу у Херцеговини, ја сад не могу казати, али к истоку чини ми се да ће преко Зете бити и отишло у Метохију и у Косово.”²¹ Дакле, он само описује стање.

11. Наводи примјере јотовања лабијала из Дубровника, приморја и Црне Горе: *зобљем* и *зобјем, здравље* и *здравје, сломљен* и *сломјен, скупље* и *скупје, Жабљак* и *Жабјак* итд.,²² затим: *бјеше* и *бијаше, побјеше* и *побљеже, обје* и *обље, бјечве* и *бљечве*.²³

12. Посебну тачку Вук посвећује акценту. Истиче да се у Црној Гори каже: *Вâсо, Пâјо, Пêро* и сл., „као по осталом народу у зватељном падежу”, затим: *млѝјекo, дѝјете* и сл. (код Вука је то означено: *млѝјекo* и сл.). То је оно познато староцрногорско преношење акцената, гдје се силазни акценти помијерају за слог испред не мијењајући своју интонацију. У Боки је, каже Вук, слушао тип: *добрâ нѝ!*, затим у Доброти: *какѝ си?* — добро, *какѝ ти?*²⁴

13. Цијело мало поглавље у Предговору Вук је посветио лексичким питањима, у којем посебну пажњу обраћа на лексику из Дубровника, Боке и Црне Горе. Наводи низ занимљивих лексема, старих или страних. Ми их овдје нећемо анализирати, само напомињемо да Вук ни ту страну народних говора није запоставио у Предговору Пословицама. У овом дијелу свог разматрања Вук се враћа на нека фонетска и граматичка питања, па наводи: *тê* мјесто *ће* (они *те*, они *оте* . . .),²⁵ па форме: *много* и *млого, гламња* и *главња, тавница* и *тамница, млада* и *мнада* и сл.²⁶ разједначавања сугласника, па асимилацију типа: *човјек, чоек, чек* (и

те код П. Ивића, *О дијалекатском облику те, где*, Зборник за језик и књижевност I, Титоград 1972, 33—38.

¹⁹ Ова особина налази се на више мјеста по Црногорском приморју и Боки, а припада тзв. адријатизмима. Вук не говори одакле ова појава (о, с, 33), а ми напомињемо да су ту двије врсте промјене *m* у *n*, али о томе овдје нећемо говорити.

²⁰ *Српске народне пословице*, 33.

²¹ Исто, 34.

²² Исто, 36.

²³ Исто, напомена.

²⁴ Исто, 37.

²⁵ Исто, 41.

²⁶ Исто, 43—44.

чок).²⁷ У Котору налази облик *бремена*, мјесто *времена* (*немам бремена*), а у Црној Гори *љући* мјесто *људи*,²⁸ те цио низ лексема у којима се јављају карактеристичне фонетске промјене (о.с. 42—44).

II

Како смо видјели, и нагласили, Вук је испитивао у Црној Гори само говоре Старе Црне Горе, Боке и дијела Црногорског приморја. То значи да су ван његове непосредне дескрипције остали други старији говори данашње Црне Горе, тј. говори на истоку и сјевероистоку од Старе Црне Горе, дио приморских и дио пријезерских говора. То се такође односи и на херцеговачки тип говора у Црној Гори, али њихова централна подручја Вуку су, рекли смо, — на посредан начин, послужила као дијалекатско полазиште за стварање књижевног језика.

Вук је још двадесетих година желио да посјети Црну Гору, али му се прилика пружила тек средином тридесетих, последице упознавања са Његошем у Бечу. Да је та жеља била темељена на његовим сазнањима о потреби за испитивање говорâ Црне Горе, наравно и народног усменог стваралаштва у цјелини, свједоче нам Вукови ставови по доласку у Црну Гору. Он, на примјер, 28. октобра 1834. пише са Цетиња Јовану Стејићу, између осталог: „Да ништа више за Српску Граматику и за рјечник ново не нађем, осим овога, што сам досад нашао, опет се не кајем, што сам овако даљни и трудни пут учинио.”²⁹ Који мјесец касније, Копитару: „... мислим се вратити у Боку, која је за језик наш најзнатније мјесто у цијелом народу нашем.”³⁰ Већ и оно мало података о народним говорима ових крајева које смо досад навели показује да је Вук заиста био у праву.

Иако се из прегледа који смо учинили виде обим и дубина Вуковог испитивања говорâ Црне Горе, ипак није сувишно ни питање: у којој их је он мјери, заправо, испитивао? Одговор може бити најмање двостран: а) Вук је те говоре испитивао као већ зрели дијалектолог, па је у њима тражио дискриминанте у односу на мноштво других српскохрватских говора, а уз то — утврђивао је досег појава о којима до тада није имао пунија обавјештења. С обзиром на то, он се у проучавању ових говора појављује углавном као дескриптивцац, не улазећи најчешће у поријекло појава и разлоге појединих од њих. б) Иако Вука у овим испитивањима морамо посматрати као дијалектолога, ипак не можемо заобићи ни чињеницу да је он у то вријеме и даље радио

²⁷ Исто, 44.

²⁸ Исто, 42.

²⁹ Вукова преписка, књ. VI, 110.

³⁰ Исто, књ. III, 625.

на српском рјечнику, тј. прикупио нову грађу за његово друго издање. Уз то, тада је припремао издавање српских народних пословица, те нова издања других народних умотворина (пјесама, прича, загонетки и др.). Све то чини да Вуково испитивање говорâ у Црној Гори, Боки и Приморју не можемо посматрати само као његов дијалектолошки рад. Вукови боравци у Црној Гори падају у вријеме његове пуне научничке зрелости, јасног сазнања о величини сопственог рада, те се они морају посматрати као истраживачки рад и дијалектолога, и етнолога, и лексикографа, и историчара и скупљача народних умотворина, тј. свега онога што је у нашој науци Вука означавало, и означава, као темељитог родоначелника модерног времена, тј. европског 19. вијека у нашим крајевима.

На основу Вукових дијалектолошких биљежака ми стичемо довољно јасну слику говорâ које он описује, тако да су се наша даља сазнања само допуњавала. Чак и у погледу класификације говора у Црној Гори, Боки и Црногорском приморју и данашња дијалектологија мало има у чему да допуни и исправи овог првог испитивача. А шта тек да се каже за његов фонолошки систем? У Вука је он описан онако како га и ми данас описујемо. Он детаљно говори о гласу *x* у овим говорима, рефлексе полугласника тачно описује и диференцира, утврђује различите вриједности многих гласова у зависности од позиције у ријечи, назначавача битне фонетске појаве, укључујући и акценат (премда је у другим фонолошко-фонетским појавама био прецизнији него у акценту), о лексиси да и не говоримо. Он, наравно, залази и у синтаксичке особености појединих говора, и у тој области веома прецизно издваја битне карактеристике од небитних.

Особито значајна особина Вуковог дијалектолошког рада је сте његово сигурно и тачно биљежење појава, запажање детаља као да се бавио искључиво и специјалистички дијалектологијом. Као дескриптивни дијалектолог он је заиста ненадмашан. Друга је ствар његово тумачење појединих појава, али је и ту најчешће прецизан. Наравно, нека његова одређења фонетско-фонолошких појава захтијевају расправу. Он је, на примјер, сматрао да су промјене *c* у *ш* и *z* у *ж* испред *n*, *le*, *li* дошле под млетачким утицајем, док су Решетар и каснија наука показали да су ту посриједи асимилациони процеси, независни од млетачког утицаја.³¹

³¹ Уп. Лука Вујовић, *Вук као дијалектолог*, Јужносл. филолог XXVI/1-2 (1963—1964), 413—423. Вујовић (на стр. 417—418) даје преглед мишљења о овим промјенама. Прихвата Решетарово мишљење, да оvdје нема млетачког утицаја већ се ради о својеврсној асимилацији. Вук се, каже Вујовић, повео за стварним млетачким утицајем у типу *Зуб*, *Зора* и сл. Треба напоменути да је данас опсег ове појаве знатно ужи него у Вуково вријеме, па се она може узети за неке дијелове Старе Црне Горе и приморја. О томе детаљно говори Митар Пешикан у својој студији *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори* (СДЗБ XV, 1965, 111—112). Он ову појаву данас веже за катунску нахију „изузев горњих Цуца и можда горњих

Има још покоја појава коју данашња дијалектологија тумачи нешто другачије од Вука, али, генерално узето, Вук је довољно прецизан и са данашњег становишта науке о народним говорима. Потребно је само погледати колико он назначавача појава, како их класификује, како их упоређује са стањем у другим говорима, какве дистинкције чини међу говорима микро средина на овом подручју, па констатовати да се ради заиста о врсном дијалектологу. На жалост, он се није могао дуже задржавати у свим срединама, те је покоја појава остала и незабиљежена у понеком говору. Али то ни у ком случају не умањује монументалност Вукова приступа у дијалектолошком раду, без обзира на то које је подручје наших говора у питању. Велика је штета што није стигао у све крајеве српскохрватског језика, а да је то успио, већ бисмо средином 19. стољећа имали дијалектолошка дескриптивна истраживања нивоа развијених европских језика.

Од испитивања народних говора није могуће одвојити ни Вуков други рад, особито и прије свега лексикографски. Како је познато, Вук је уз поједине ријечи у Рјечнику често наводио мјесто одакле их је узео. У првом издању Рјечника таквих мјеста са ознаком „Црна Гора” или „у Црној Гори” нема, али зато има одређења „Ерц.”, под чиме треба подразумевјевати прије свега крајеве данашње Црне Горе који имају источнохерцеговачке говорне особине. У првом издању налазимо само одреднице *Црна Гора*, *Црногорац*, *Црногорка* и *црногорски*. Међутим, у другом издању (1852) већ имамо доста одређења мјеста која данас припадају Црној Гори: Црна Гора, Прчањ, Рисан, Котор, Будва, Грбљ и још нека. Понекад Вук уз одредницу у Рјечнику има детерминацију „јужни изговор”, а то се односи на Црну Гору и Херцеговину. У Предговору другом издању Рјечника Вук наглашава да је оно допуњено многим ријечима из Хрватске, Далмације, Дубровника, Боке и Црне Горе, истичући да није успио да стигне и у Босну и Херцеговину, на Косово и у Метохију. Сама та чињеница, особито када је ријеч о Херцеговини, показује да под Херцеговином у првом издању Рјечника Вук подразумијева дробњачки, још боље — дурмиторски крај у цјелини и тамошњу лексику, тј. лексику својих предака. Богатија лексика у II издању Рјечника из Црне Горе производ је Вукових путовања у Црну Гору између два издања, као и његових веза са људима из тих крајева, нарочито са Вуком Врчевићем и Вуком Поповићем (који су му слали ријечи за које је у Рјечнику навео да се говоре у Боки, Рисну или Грбљу). Лексика са знаком „у Црној гори” (Ц.г.) плод је Вуковог непосредног биљежења за вријеме његових боравака на Цетињу и у другим мјестима Старе Црне Горе и Црногорског приморја.

Озринића”, Љешанску и Ријечку нахију, горњу Црмницу и приморје од Боке до Бара (о. с. 111).

Закључујући ово разматрање о Вуку и црногорским говори-ма треба још једанпут нагласити:

а) Вук Караџић је први испитивач народних говора Црне Горе.

б) У испитивању тих говора Вук је обухватио говоре Боке, дијела Црногорског приморја и говоре Старе Црне Горе.

в) У испитивању ових говора Вук је дао њихову слику успјешно и са данашњег дијалектолошког становишта, особито у њима језичких чињеница.

г) У испитивању говорâ Црне Горе Вук није био само дијалектолог већ и лексикограф и скупљач цјелокупног народног духовног стваралаштва.

Драго ЧУПИЧ

ВУК КАРАДЖИЧ — ПЕРВЫЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ГОВОРОВ ЧЕРНОГОРИИ

Резюме

В своей работе, автор говорит о Вуке Караджиче как первом исследователе диалектов Черногории. При этом, автор исходил из его позиций, высказанных в Предисловии к Сербским народным пословицам, опубликованным в Цетинье в 1836 году.

Вук Караджич изучал говоры Бока-Которской, черногорского приморья и старой Черногории непосредственно и косвенно, т.е. посредством своего говора из Тршича, сравнивая с герцеговинским типом говора в современной Черногории, не включая в это исследование диалекты черногорских гор и Васоевичей.

В исследованиях говоров Черногории, Вук Караджич не только был первым, но и очень надежным исследователем этого материала, так что современная диалектология может лишь дополнять его исследования, не опровергая ничего из его выводов. Особое внимание Вук Караджич посвящал в своих исследованиях говоров дескрипции, в чем он был не только надежен, но и всесторонен, менее вникая в происхождение и причины тех или иных языковых явлений.

